

Examining the Role of Women During the Eight-Year Sacred Defense: A Qualitative Study

Mohammad Alipour¹ | Javad Akbarimotlagh² | Mobina Rezaei³ | Maryam Rasoulitarghi⁴

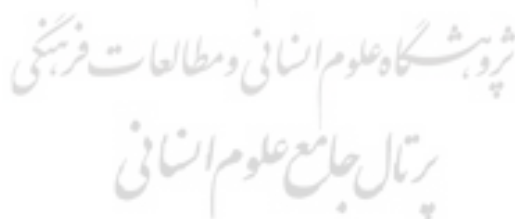
Abstract

The roles of various social groups during the eight-year Sacred Defense were significant and impactful. Among these groups, women played a crucial role alongside other segments of society, undertaking important actions and roles. The significance of this topic inspired the present study to examine the role of women during the eight-year Sacred Defense.

This qualitative study employs thematic analysis to examine findings published over approximately the past 12 years, from 2011 to 2023, in Persian journals using the keywords "women" and "ladies" along with Sacred Defense and war in databases such as Google Scholar, Ensani, Noormags, Civilica, SID, and Magiran. Ultimately, 15 articles were included in this study.

The findings indicate that women's roles can be categorized into themes such as medical and nursing care, combat and military roles, role models and leadership, social roles, education, and family. Despite the oral recounting of various roles during the eight-year Sacred Defense, a detailed and specific emphasis on the roles of women in the war is crucial. Addressing these roles comprehensively is vital for confronting gender stereotypes and emphasizing the less-heard contributions of women, particularly in the military sector.

Keywords: Women, War, Sacred Defense

-
1. Corresponding Author: Ph.D. Candidate in Curriculum Planning, Faculty of Educational Sciences and Psychology, University of Birjand, Birjand, Iran. Email: m.alipour@birjand.ac.ir
  2. Assistant Professor of Islamic Studies, Farhangian University, Tehran, Iran.
  3. Undergraduate Student: Social Science Education, Farhangian University, Tehran, Iran.
  4. Undergraduate Student: Social Science Education, Farhangian University, Tehran, Iran.

بررسی نقش زنان در دوران هشت سال دفاع مقدس: مطالعه کیفی

محمد علی پور^۱ | جواد اکبری مطلق^۲ | مبینا رضایی^۳ | مریم رسولی طرقي^۴

۱۰

سال ششم

بهار و تابستان ۱۴۰۳

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۰۲/۲۳

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۴/۱۱

صن: ۱۷۳-۱۹۲

شاپا چاپ: ۶۳۲۸-۲۵۳۸

الکترونیکی: ۱۶۵۵-۲۷۱۷

DOR: 20.1001.1.25386328.1403.6.10.7.0

چکیده

نقش اقشار مختلف در دوران هشت سال دفاع مقدس بسیار مهم و پررنگ بوده است. یکی از این اقشار زنان هستند که در کنار سایر اقشار جامعه، اقدامات و نقش‌های مهمی را به ثمر رسانده‌اند. اهمیت این موضوع، انگیزه‌ای شد تا پژوهش حاضر به منظور بررسی نقش زنان در دوران هشت سال دفاع مقدس انجام گیرد. پژوهش حاضر به شیوه کیفی و با روش تحلیل مضمون انجام گرفت و یافته‌های منتشرشده در خصوص نقش زنان در بازه حدود ۱۲ سال اخیر، از ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۲ در مجلات فارسی با کلیدواژه‌های «زنان» و «بانوان» به همراه دفاع مقدس و جنگ در پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر مورد بررسی قرار گرفت. در نهایت ۱۵ مقاله، وارد مطالعه حاضر شد. یافته‌های حاصل حاکی از این است که نقش زنان را می‌توان در مضامین طبابت و تیمارداری، رزمی و نظامی، اسوه‌گری و الگو محوری، نقش اجتماعی، تعلیم و تربیت و خانواده طبقه‌بندی کرد. در دوران هشت سال دفاع مقدس علی‌رغم بیان شفاهی نقش‌های مختلف افراد در این مقوله، تبیین و تأکیدی مصداقی بر نقش زنان در جنگ موضوعی است که پرداختن به آن به صورت جزئی از جهات گوناگونی همچون تقابل با کلیشه‌های جنسیتی و تأکید بر نقش‌های کمتر شنیده‌شده زنان به خصوص در حوزه نظامی، اهمیتی حیاتی دارد.

کلیدواژه‌ها: زنان، جنگ، دفاع مقدس

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.

Email: m.alipour@birjand.ac.ir

۲. استادیار آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

۳. دانشجوی کارشناسی آموزش علوم اجتماعی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

۴. دانشجوی کارشناسی آموزش علوم اجتماعی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

مقدمه و بیان مسئله

از میان پدیده‌های اجتماعی، برخی دارای تأثیر بادوام‌تر بر حیات اجتماعی یک جامعه و ذهنیت مردمان آن هستند و جنگ‌ها به لحاظ گستره تأثیراتی که بر زندگی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و خانوادگی مردمان دارند و نیز حجم انبوهی از تغییرات اجتماعی که به دنبال می‌آورند، جزء پردوام‌ترین پدیده‌ها می‌باشند که می‌توانند خاطرات استواری را در ذهن کسانی باقی نهند که آن‌ها را تجربه می‌کنند (جمشیدی‌ها و حمیدی، ۱۳۸۶). جنگ از جمله رخداد‌های مهم و سرنوشت‌ساز در تاریخ هر جامعه‌ای به شمار می‌آید (فولادیان، ۱۴۰۱).

پدیده دفاع مقدس همراه با هشت سال مقاومت سرافرازانه مردم این مرزوبوم بر تمامی جنبه‌های زندگی آنان، تأثیر نهاد (شریف پور و لشکری، ۱۳۸۹). جنگ تحمیلی عراق علیه ایران در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ آغاز شد. این جنگ به اذعان مفسرین و محققان، جدی‌ترین و سخت‌ترین جنگ از زمان جنگ جهانی بود و از همین منظر یکی از ترسناک‌ترین جنگ‌های فرسایشی در دوران معاصر و طولانی‌ترین آن‌ها در تاریخ کشورهای جهان سوم به شمار می‌آید (عزت‌اللهی نژاد، ۱۳۹۹). در دفاع از کشور، افراد از گروه‌های سنی و جنسی مختلف فعالیت می‌کنند. این موضوع شامل همه اقشار جامعه، از جوانان تا سالمندان گرفته تا زنان و مردان می‌شود. همه این افراد در دفاع و صیانت از امنیت کشور نقش قابل توجهی ایفا می‌کنند. حرکات صلح طلبانه‌ای که تاکنون در سطح جهانی توسط زنان انجام شده است، نظریه تأثیر و قدرت جنسیت در جنگ را به خوبی مطرح می‌کند (کاکبرن، ۲۰۱۳). به نظر می‌رسد جلوه‌ای از فعالیت‌های زنان در دفاع مقدس که رسانه‌های جمعی آن را بازگو می‌کنند، همین حضور زنان در جبهه است.

حضرت امام خمینی (ره) بارها بر روحیه شهادت‌طلبی زنان تأکید داشته است. «این نور ایمان است که شما خانم‌ها از شهادت نمی‌هراسید» (انیسی، ۱۳۷۸). عمدتاً در نتیجه ساختارهای مردسالار، زنان بیشتر از اینکه به عنوان کنشگرانی فعال در جنگ قلمداد شوند، از آن‌ها به عنوان قربانی یاد شده است؛ این در حالی است که زنان در واقع نقش‌های متعددی را ایفا می‌کنند و سرنوشت‌های متفاوتی را برای خود رقم می‌زنند، زیرا جنگ نیز محل تغییرات بالقوه است (کرم، ۲۰۰۰).

جنگ‌های داخلی در هر منطقه‌ای، تأثیر عمده‌ای بر زنان آن جامعه به‌عنوان اعضای گروه غیرنظامی داشته است؛ علاوه بر این، زنان به‌طور فزاینده‌ای در صورت نیاز و یا به‌صورت‌های داوطلبانه به‌عنوان نیروهای مسلح در مناطق مختلف جنگی شرکت داشته‌اند (لیندسی، ۲۰۰۰). تاریخ شفاهی دفاع مقدس که تاکنون گردآوری شده است بیشتر معطوف به مردان و حضور آنان در دفاع مقدس است، اما با توجه به لزوم جامعیت بخشی به تاریخ و انتقال مطلوب‌تر آن به آینده، ثبت نقش آفرینی زنان در دفاع مقدس به‌عنوان بخش مهم و تأثیرگذار این مقطع از تاریخ ایران ضروری است (رحیمی و آل مؤمن، ۱۴۰۱).

حضور بانوان در دوران هشت‌ساله دفاع مقدس، بسیار درخشان است. خدمات بانوان در زمینه‌های گوناگون فرهنگی، درمانی، اقتصادی، اجتماعی، هنری، سیاسی و حتی نظامی را نمی‌توان نادیده گرفت. آن‌ها گاه در نبرد رویارو با دشمن اشغالگر و البته بیشتر در پشت جبهه و در زمینه‌های گوناگون، منشأ خدمات گران‌بهایی بودند (میری، ۱۳۹۹). در اکثر دشواری‌ها و امانت‌داری‌ها، در بسیاری مصائب و مشکلات، زن همتای مرد است. در حماسه مقاومت مردم مسلمان ایران در برابر هجوم وحشیانه ارتش بعثی عراق به خاک میهن اسلامی که زمینه حضور گسترده زنان را در خطوط مقدم فراهم نمود نیز، زنان فداکار با حضور مؤثر و گسترده خویش در بخش‌های گوناگون، نقش خود را در دفاع از کیان انقلاب اسلامی و میهن ایفا نمودند.

زنان برای این که عدم حضورشان در جبهه‌ها را جبران نمایند، در پشت جبهه با ابتکاراتی که از خود نشان می‌دادند فعالیت کرده و از هر راهی به جبهه‌ها کمک می‌نمودند. جنگ توانسته بود در زنان این روحیه را به وجود آورد که به کارهایشان جهت و حرکت بدهند. آن‌ها همه‌چیز را در رضایت خدا می‌دیدند و از آسایش و آرامش خود مایه می‌گذاشتند تا بدین وسیله خدمتی به نفع جبهه‌ها و برای خشنودی خدا انجام دهند. لذا در طول دفاع مقدس زن را باید به‌صورت عنصری فعال، مبارز، ایثارگر و صبور بدانیم (احمدوند و بابایی تبار، ۱۴۰۰).

با توجه به مطالب ذکرشده، جنگ و دفاع مقدس، یکی از مهم‌ترین و حساس‌ترین مسائل تاریخ جامعه ما است. علی‌رغم ویژگی‌ها و ساختار منحصر به فرد این جنگ، در ایران در زمینه نقش زنان در دفاع مقدس مطالعاتی گسترده انجام نشده است. در طول تاریخ، زنان به‌عنوان عوامل مهم و تأثیرگذار در حفظ استقلال و امنیت کشورها و جوامع شناخته شده‌اند. با وجود اینکه در بسیاری

از جنگ‌ها و نبردها زنان نقش مهمی را ایفا کرده‌اند، اما تا به حال پژوهش‌های کافی درباره نقش زنان در جنگ و دفاع مقدس انجام نشده است؛ بنابراین، انجام پژوهش‌های جامع و دقیق در این زمینه امری ضروری به نظر می‌رسد. مسئله مورد بحث در این پژوهش، بررسی نقش زنان در هشت سال دوران دفاع مقدس است.

چارچوب نظری

جنگ و نزاع همواره در طول تاریخ بشر به شکل‌های مختلف وجود داشته و جوامع بشری از آغاز تأسیس تاکنون، بر اساس پیشرفت و تغییر شکل ابزار جنگی به استفاده از آن برای پیشبرد اهداف خود، به منظور دستیابی به منافع روی می‌آوردند (حاجتی، ۱۴۰۰: ۶). هیچ دوره‌ای از تاریخ را نمی‌توان یافت که در آن اثری از خشونت و جنگ نباشد و شاید به این دلیل است که به باور بسیاری از دانشمندان، صلح حالتی موقتی دارد و حال آنکه جنگ امری دائمی و همیشگی است (ازقندی و روشن دل، ۱۳۹۲: ۳۶). از سویی در مکتب اسلام «جهاد» یک عبادت به شمار می‌رود و به خاطر صبغه عبادی، شرط اخلاص دارد. اخلاصی از شرکت‌ها به غیر امر حق، خواه توجه به دنیا و غنائم باشد و با توجه به هوی‌ها و هوس‌ها و چشم‌ها و زبان‌های مردم؛ و همچنین شرط اخلاص باعث می‌شود که شرکت‌ها و تعلق‌ها، مانع ارزش جهاد و مزاحم مقبولیت آن باشند (شجاعی باصیری، ۱۳۸۵: ۲۶).

دفاع مقدس مجموع مجاهدت‌ها، حماسه‌ها، پایداری‌هایی است که ملت مسلمان ایران در طول هشت سال جنگ تحمیلی در مقابل تهاجم رژیم بعث عراق انجام داده و در این امتحان الهی، سربلند بیرون آمدند (خشت‌زر، ۱۴۰۱: ۲). یکی از عظیم‌ترین رخداد‌های تاریخ معاصر ایران جنگی است که صدام حسین رئیس وقت رژیم عراق حدود یک سال و نیم پس از پیروزی انقلاب اسلامی بر ایران تحمیل نمود. جنگ رژیم بعثی عراق با جمهوری اسلامی ایران یکی از مهم‌ترین جنگ‌های دوره معاصر در جهان است. به دلیل دخالت و پشتیبانی قدرت‌های بزرگ و برخی از رژیم‌های عربی منطقه خلیج فارس از رژیم بعثی عراق از روزهای آغازین جنگ ماهیت بین‌المللی این جنگ به مراتب از بسیاری از جنگ‌های کشورهای جهان بیشتر بوده است. این جنگ که به مدت ۸ سال به طول انجامید، یکی از کم‌سابقه‌ترین و استثنایی‌ترین جنگ‌ها در عصر جهان

دوقطبی و دوران جنگ سرد بود. دو ابرقدرت وقت دنیا عملاً در یک جبهه واحد و به صورت همگرا از رژیم بعثی عراق حمایت می‌کردند. البته نوع همکاری و میزان کمک آن‌ها به رژیم صدام متفاوت و در طول سال‌های دوران جنگ متغیر بوده است. اکثر کشورهای عربی منطقه خلیج فارس نیز با کمک‌های وسیع مالی، رژیم بعثی عراق را حمایت و همچنین کشورهایی مانند مصر و اردن هم در کنار صدام حسین قرار داشتند (جمالی، ۱۳۹۴: ۳). جنگ تحمیلی در روز جمعه ۳۱ شهریور سال ۱۳۵۹ هجری شمسی از سوی ارتش رژیم بعثی عراق با حمله سراسری نیروهای هوایی زمینی و دریایی آن کشور به خاک ایران آغاز گردید (علایی، ۱۳۹۱: ۳۳) و در نهایت نیز پس از گذشت ۸ سال از شروع جنگ با پذیرش قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت سازمان ملل متحد در سال ۱۳۶۷ نیز جنگ هشت‌ساله، خاتمه یافت (علاماتی، ۱۴۰۰: ۳).

لزوم آشنایی نسل جدید با دستاوردهای ملی، اسلامی و انقلابی و در بطن آن دفاع مقدس که برآیند ویژگی‌های سه‌گانه برشمرده است، اهمیت قابل توجهی در فرآیند حفظ و نشر دستاوردهای انقلاب اسلامی و همچنین هشت سال دفاع مقدس دارد. بازتاب شناخت عمیق از شهدا و رزمندگان، جامعه را با روحیه از خودگذشتگی آشنا می‌کند و باعث تداوم دینی و ملی جامعه اسلامی- ایرانی و ارزش‌های انقلاب می‌شود؛ همچنین با معرفی و شناساندن کامل ابعاد وجودی شهدا و ایثارگران و فلسفه و ماهیت دفاع مقدس، افزون بر شبه‌زدایی و الگودهی مناسب به نوجوانان و جوانان، زمینه رشد و گسترش فرهنگ ایثار و دفاع از سرزمین را در جامعه فراهم می‌کند (سلیمان‌پور و همکاران، ۱۳۹۸: ۲). یکی از ابزارهای مؤثر برای انتقال فرهنگ عظیم و با ارزش دفاع مقدس به نسل‌های حال و آینده و ثبت تجربیات ارزشمند آن و جلوگیری از شکاف بین نسل‌های اول و دوم انقلاب با نسل‌های سوم و چهارم و خنثی نمودن تلاش دشمنان برای از بین بردن ارزش‌های دفاع مقدس، تدوین اسناد مکتوب در حوزه دفاع مقدس است (رشید و همکاران، ۱۳۹۱).

پیشینه پژوهش

در سالیان اخیر پژوهشگران و محققین بسیاری به تبیین نقش زنان در دفاع مقدس و علل متعدد و ریشه‌های مختلف آن پرداخته‌اند؛ ولی هنوز در عرصه‌های مختلف فرهنگی، اطلاع‌رسانی و

ارتباطات جای خالی استفاده از این سرمایه فرهنگی احساس می‌شود. از نگاه کارشناسان فرهنگی لزوم توجه به جریان‌سازی فرهنگی بر اساس فرهنگ دفاع مقدس یک امر لازم و ضروری است و کم‌توجهی به ایثارگری‌های زنان در دفاع مقدس، یک غفلت عمومی است. متأسفانه نقش اساسی و محوری زنان در شکل‌گیری انقلاب و دفاع مقدس به‌خوبی روایت نشده است (سپهرنیا و حسینی سیر، ۱۳۹۶). نتایج پژوهش‌های شریف پور و لشکری (۱۳۸۹) که در مقاله‌ای به موضوع نقش زنان در دفاع مقدس طبق چند داستان مرتبط پرداخته‌اند، نشان می‌دهد که زنان در صحنه‌های نبرد و نیز در پشت صحنه‌های نبرد نقش‌های مؤثری ایفا نموده‌اند. همچنین میری (۱۳۹۹) در پژوهشی به بررسی نقش زنان در دفاع مقدس بر اساس خاطره‌نوشت‌ها پرداخته است که نتایج این پژوهش گویای این است که زن در جنگ ایران و عراق در نقش‌های متفاوتی فعالیت جدی داشته است که با بررسی این فعالیت‌ها، نقش قهرمانانه زنان در دفاع مقدس، مسئولیت‌پذیری و میهن‌پرستی آنان بیشتر آشکار می‌شود. احمدوند و بابایی تبار (۱۴۰۰) در پژوهش دیگری به این نتیجه رسیده‌اند که در طول دفاع مقدس زن را باید به‌صورت عنصری فعال، مبارز، ایثارگر و صبور بدانیم. در پژوهشی دیگر مبتنی بر موضوع وصیت‌نامه شهدای زن و ارتباط آن با سبک زندگی دینی توسط فلاح تفتی (۱۴۰۰) به این موضوع اشاره شده است که شهدای زن علاوه بر نقش مهمی که در عرصه خانواده داشته‌اند، توانسته‌اند نقش مؤثری در پیشبرد اهداف دفاع مقدس داشته باشند که شامل رسالت‌های زنان در تمام زمینه‌های فردی، ایدئولوژیکی و بصیرت سیاسی می‌شود.

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش کیفی و به شیوه تحلیل مضمون انجام شده است. به‌منظور انجام پژوهش، یافته‌های منتشرشده در خصوص موضوع نقش زنان در دوران هشت سال دفاع مقدس، در مجلات فارسی، در پایگاه‌های اطلاعاتی «Google Scholar»، «Enسانی»، «Noormags»، «Civilica»، «SID» و «Magiran» بررسی قرار گرفتند. در پایگاه‌های اطلاعاتی نامبرده، هر یک از کلیدواژه‌های «زنان در دفاع مقدس»، «زنان در جبهه» و «بانوان در جنگ» جست‌وجو شد. مقالات مرتبط با این کلیدواژه‌ها دانلود و موارد تکراری حذف شدند و بر اساس عنوان، چکیده و معیارهای زیر مورد بررسی قرار گرفتند.

در این پژوهش، کلیه مقالات و پژوهش‌هایی که در خصوص زنان در جنگ در مجلات داخل و خارج ایران نگارش شده بودند، انتخاب شدند. در مجموع ۲۰ مقاله که این شرایط را دارا بودند، انتخاب شدند. از میان ۱۵ مقاله انتخاب‌شده، مقالاتی که قابلیت دسترسی به تمام متن آن‌ها وجود نداشت، از روند بررسی خارج شد. همچنین مقالات نامعتبر از روند مطالعه کنار گذاشته شد. مقالات تکراری و نامتمرکز بر موضوع پژوهش حاضر و هدف آن نیز، از فرآیند بررسی خارج شدند. در نهایت ۱۵ مقاله وارد پژوهش شد و مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت.

سؤالات پژوهش

۱- زنان در دوران هشت سال دفاع مقدس چه نقش‌هایی داشته‌اند؟

یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش پیرامون نقش زنان در دوران هشت سال دفاع مقدس در قالب ۶ مقوله: طبابت و تیمارداری، رزمی و نظامی، اسوه‌گری و الگو محوری، نقش اجتماعی، تعلیم و تربیت و خانواده طبقه‌بندی گردید که هر کدام از این مقوله‌ها دارای مؤلفه‌هایی هستند.

جدول ۱. تجزیه و تحلیل پژوهش‌های انجام شده در زمینه نقش زنان در دفاع مقدس

تم	مضامین اصلی	مضامین فرعی
طبابت و تیمارداری	امداد و نجات تدارکات	انتقال مجروحان به مراکز درمانی، کمک به مجروحان در نبرد، حضور در سازمان حلال احمر و قبول مسئولیت‌های بهداشتی مختلف در هلال احمر، فراگیری دوره‌های امداد و نجات آماده کردن و رساندن تجهیزات پزشکی، تهیه دارو
پزشکی و پرستاری	پزشکی و پرستاری	حضور بانوان پزشک، پرستاری از مجروحان، انجام تزریقات رایگان، تزریق واکسن‌های لازم، منبع اصلی تأمین خون، اهدای خون حتی توسط زنان باردار
رزمی و نظامی	حضور مستقیم در میدان	حضور مستقیم در جبهه، حضور به‌عنوان سرباز دیده‌بان، مسئولیت فرماندهی سپاه، پارتیزان، تک‌تیراندازی، حفاظت از مناطق خاص از پیش تعیین‌شده، ساخت کوکتل مولوتف به‌قصد جنگ با تانک‌های عراقی، شناسایی دشمن، به اسارت گرفتن دشمن با دست خالی و بدون سلاح با چوب‌دستی

تعمیر و خشاب‌گذاری سلاح مدافعان شهر، کمک در تأمین اسلحه، حمل سلاح‌های جنگی، تعلیمات نظامی، حضور به‌عنوان راننده برای رزمندگان، نگهداری از انبار مهمات، محافظت از فرماندهان عراقی و اسیر، رساندن غذا به رزمندگان، آوردن مهمات، آماده‌سازی کوله و وسایل مردان برای اعزام، سنگر کردن، حبس کردن اسیران عراقی در خانه‌ها، آموزش مهارت‌های چریکی، شن کردن گونی‌ها، نگهداری با اسلحه در پشت بام مسجد

پشتیبانی و تدارکات

ازدواج با پاسداران، الگوی ساده‌زیستی در ازدواج، حضور در عرصه سیاست، رهایی از نقش‌های جنسیتی، حضور به‌عنوان سنگ صبور خانواده، روحیه دادن به اسرا، سرپیچی از عراقی‌ها در اسارت، ماندن در شهر جنگ‌زده به قصد حفاظت از دارایی و خاک سرزمین، مقابله با شایعات، مقابله با عوامل تخریب روحیه، حضور در سیاست (روشنگری در شناساندن شخصیت حقیقی بنی‌صدر)، برپایی نمایشگاه‌های انقلابی، شناسایی ضدانقلاب‌ها و مزدوران عراق، شرکت کردن بانوان در تظاهرات علیه غیرانقلابیون

آئینه شجاعت و جسارت

ایفای نقش به‌عنوان پشتوانه محکم برای ملت، الگوی غرور در برابر دشمن، امید به پایان جنگ، پابندی به واجبات در اسارت، الگویی از عزم و اراده راسخ، رعایت شریعت در هر شرایطی، تسلط کامل بر احساسات، مقید به حفظ حیا و عفاف، روحیه رهبری، خودداری و صبوری، اشاعه اقامه نماز در شرایط جنگی، ترویج پابندی به چادر در شرایط جنگی، تهیج و روحیه دهی، برپایی مراسم قرآن‌خوانی و روضه، زنده نگه‌داشتن صلوة رحم، دادن رضایت به همسر یا فرزند یا برادر برای شرکت در جبهه، روبه‌قبله کردن مجروحان به درخواست خودشان، فراهم کردن خاک برای انجام فرایند وضو و نماز و مهر، نامه‌نگاری برای انگیزه دادن به رزمندگان، برگزاری مراسم ازدواج در مناطق جنگی، سخنرانی برای روحیه دادن،

اسوه‌گری و الگومحوری

الگوهای حمایتی روحی و معنوی

تبدیل خانه‌ها به مقر فعالیت‌های بانوان، کمک به آوارگان، کار در سردخانه و تغسیل شهدا، دفن شهدا، رساندن غذا به آوارگان، کمک در تهیه غذا، کمک به مهاجرین جنگ‌زده، تشکیل گروه‌های همیاری

نقش اجتماعی
مددسازانی
ویاری‌گری

زنانه، ایجاد پناهگاه برای کودکان، تقسیم خواروبار در بین مردم، توزیع غذا در خطوط دفاعی شهر، آوردن آب از شط، انجام اقدامات شستشو در کنار شط، حفر قبر، صیانت از پیکر شهدا در برابر حمله گله‌های سگ‌های وحشی، نگهبانی از پیکر شهدا، اهدای طلا و زیورآلات، کمک به جبهه از طریق پول مهریه یا ارث

بسته‌بندی و ارسال نیازمندی‌های عمومی و فصلی، دوختن لباس، بازسازی البسه، ماسک، تجهیزات در پشت جبهه، کمک به مهاجرین جنگ‌زده، فراهم کردن وسایل خروج دسته‌جمعی از شهر جنگ‌زده، مبادله کالا به کالا مثلاً دارو در مقابل ماهی صیدشده، ایجاد ستادهای جمع‌آوری کمک‌های مردمی، کمک‌های نقدی و غیر نقدی، خدمت به محرومان روستایی، حضور در کمیته امداد و سپاه و جهاد سازندگی، شناسایی پیرزن‌های بی‌کس و کار و خدمت به آن‌ها، رسیدگی به امور ازکارافتادگان زن مثل حمام کردن و لباس نو و تمیز، مراقبت از کودکان، مشارکت خودجوش در کارگاه‌های ستاد پشتیبانی، میزبانی از خانواده شهدا در هتل‌های سپاه

تهیه و تدارکات
عمومی

رسیدگی به خانواده شهدا، فعالیت در امر جهاد و خدمت‌رسانی، فعالیت در بهبود شرایط خانواده، عیادت از جانبازان، یاری‌رساندن در ایجاد شغل و درآمد، قبول کردن سرپرستی از یتیم شدگان، دلجویی و همدردی با آسیب دیدگان

مددکاری اجتماعی

تلاش برای ادامه تحصیل و افزایش آگاهی، مطالعه، تدریس و برگزاری کلاس‌های اخلاق در حسینیه، مراسم دعا و تدریس قرآن، حضور مداوم در مراسمات مختلف فرهنگی، تبلیغی، تدریس قرآن و مباحث دینی، تربیت نسل صالح دفاع از فلسطین در برابر اسرائیل در سخنرانی‌های خود، آموزش نهج‌البلاغه و صحیفه سجادیه حضور، فعال در مدارس، تعلیم در نهضت سوادآموزی، مربی‌گری تربیتی، شرکت در دوره‌های فراگیری متون مذهبی، شرکت در فعالیت‌های حوزه علمیه خواهران، انجام فعالیت‌های پرورشی در مدرسه، تولید محتوا، یادگیری پدافند شیمیایی-میکروبی، یادگیری و آموزش پدافند رادیواکتیو، خطاطی و نگارش مقاله و روزنامه دیواری‌های مرتبط، برخورد مناسب در برابر دانش‌آموزانی که تحت تأثیر گروهک‌های

تعلیم و تربیت
آموزشی

منافق بودند	
روایت کردن و کمک به ثبت حقیقت، خبرنگاری، نقل و انتقالات اخبار و اطلاع‌رسانی، تبلیغات برای شرکت در جنگ، سرودن شعر	تولیدات رسانه‌ای
مرثیه‌خوانی زنان در سوگ عزیزانشان، ایفای نقش همزمان مادری و شبه پدری، دفن خانواده	مادرانه و همسرانه
نگهداری از همسر یا برادر جانباز خود، نگهداری از فرزند جانباز، سرپرستی از خانواده پس از شهادت پدر و برادر	خانوادگی سرپرستی

طبابت و تیمارداری

حضور زنان در جنگ به‌عنوان نیروهای امداد و نجات، تدارکات پزشکی، پرستاری و پزشک بسیار اهمیت زیادی دارد. بانوان در شرایط جنگ نیز نقش ویژه‌ای دارند. زنان به دلیل توانایی‌ها و حساسیت‌های خاص خود در امور مختلف از جمله: امداد و نجات، تدارکات و پزشکی و پرستاری، بسیار مناسب هستند؛ و نشان داده‌اند که زنان در این حوزه‌ها می‌توانند بهترین خدمات را ارائه دهند. همانطور که در دوران دفاع مقدس با همکاری‌های دلسوزانه زنان در نقش‌های: انتقال مجروحان به مراکز درمانی، کمک به مجروحان در نبرد، حضور در سازمان حلال احمر و قبول مسئولیت‌های بهداری مختلف در هلال‌احمر، آماده کردن و رساندن تجهیزات پزشکی، تهیه دارو، حضور بانوان پزشک، پرستاری از مجروحان، انجام تزریقات رایگان، تزریق واکسن‌های لازم، منبع اصلی تأمین خون روبرو شدیم. بانوان به‌عنوان پزشک و پرستار نیز در تدارکات پزشکی و مراقبت از زخمی‌ها و مصدومان نقش اساسی داشتند.

رزمی و نظامی

حضور زنان در دفاع مقدس و رزم به‌عنوان یک موضوع مهم و پیچیده مطرح است. در طول تاریخ، زنان به دو شکل اصلی در جنگ‌ها و رزم شرکت کرده‌اند که این مسئله در دوران دفاع مقدس نیز نمود پیدا کرد: به‌عنوان پشتیبان از نیروهای مردانه و نقشی که به‌طور معمول در ذهن تمام افراد به آن‌ها تعلق دارد و یا به‌طور مستقیم شرکت در خطوط مقدم و در حملات و گاه نبردهای رودررو و به‌عنوان نقش پشتیبانی و تدارکات؛ زنان به‌عنوان پشتیبان نیروهای مردانه در اکثر جنگ‌ها فعالیت داشته‌اند. آن‌ها اغلب نقش‌های پشتیبانی مانند کمک در تأمین اسلحه، حمل سلاح‌های جنگی، تعلیمات نظامی، حضور به‌عنوان راننده برای رزمندگان، نگهداری از انبار مهمات،

تهیه مهمات، دستیاری و حمایت از سربازان و رزمنده‌ها را بر عهده داشتند. این نقش‌های پشتیبانی بسیار ارزشمند بوده و بدون آن‌ها انجام یک عملیات نظامی به‌خوبی امکان‌پذیر نیست. در طول تاریخ نیز برخی زنان به‌صورت مستقیم در نیروهای مسلح شرکت کرده‌اند. آن‌ها در برخی جنگ‌ها به‌عنوان سربازان نظامی برای حفظ کشور یا دفاع از مناطق محلی فعالیت داشته‌اند. زنان در خطوط مقدم همچنین نقش‌های مسئولیت‌فرماندهی سپاه، پارتیزان، تک تیراندازی، حفاظت از مناطق خاص از پیش تعیین‌شده، ساخت کوکتل مولوتف به‌قصد جنگ با تانک‌های عراقی، شناسایی دشمن، خنثی کردن بمب و بسیاری اقدامات دیگر را بر عهده داشته‌اند.

اسوه‌گری و الگو محوری

اهمیت پرداختن به نقش الگویی زنان در دفاع مقدس زمانی دوچندان می‌شود که مبحث چگونگی الگوگیری از این اسوه‌ها، متناسب با شرایط موجود پیش آید؛ چراکه در صورت عدم وجود الگوی مناسب در جامعه انسانی، افراد معیاری برای سنجش اعمال و رفتار خود ندارند. در هر حال، در جامعه ما نیاز به معرفی الگو و نمونه‌ای برای افراد جامعه، بخصوص زنان چشم‌گیر است؛ زیرا الگوپذیری نقش ویژه‌ای در شکل‌گیری شخصیت انسان ایفاء می‌کند. قرآن به‌صراحت به معرفی الگوها و اسوه‌های مثبت و منفی پرداخته است و اسوه‌های مثبت ثابتی را مطرح می‌کند که در تمام عصرها و برای همه نسل‌ها قابل‌اتکا و پیروی در عمل هستند. نقش بی‌بدیل زنان نیز در دفاع مقدس و مقاومت و ایثار آنان در پیشبرد اهداف جنگ تحمیلی انکارناپذیر است. حضور زنانی که علاوه بر مسئولیت‌های خانه و خانواده نسبت به امور جامعه خود نیز بی‌تفاوت نبوده‌اند و خود به‌عنوان عناصر تأثیرگذار جدی در این عرصه، به ایفای نقش پرداخته‌اند و با اهدای جان خود انقلاب اسلامی را در پیشبرد اهدافش نزدیک‌تر کرده‌اند، اهمیت زیادی دارد. زنان آئینه شجاعت و جسارت در دوران دفاع مقدس بوده‌اند. آنان با انجام کارهایی همچون ازدواج با پاسداران، رهایی از نقش‌های جنسیتی، حضور به‌عنوان سنگ صبور خانواده، روحیه دادن به اسرا، سرپیچی از عراقی‌ها در اسارت، ماندن در شهر جنگ‌زده به‌قصد حفاظت از دارایی و خاک سرزمین، مقابله با شایعات، مقابله با عوامل تخریب‌روحیه، حضور در سیاست (روشنگری در شناساندن شخصیت حقیقی بنی‌صدر) و برپایی نمایشگاه‌های انقلابی و بسیاری کارها از این قبیل نقش مؤثر خود را در دوران هشت سال دفاع مقدس به اثبات رسانده‌اند. همچنین در شرایطی که برای ادامه مبارزه،

رزمندگان و حتی عموم افراد جامعه نیاز به روحیه قوی و انقلابی داشتند، به‌عنوان الگوی حمایتی روحی و معنوی حضور مؤثری در عرصه‌هایی همچون الگوی غرور در برابر دشمن، امید به پایان جنگ، پابندی به واجبات در اسارت، الگویی از عزم و اراده راسخ، رعایت شریعت در هر شرایطی، تسلط کامل بر احساسات، مقید به حفظ حیا و عفاف، روحیه رهبری، خودداری و صبوری، اقامه نماز در شرایط جنگی، پابندی به چادر در شرایط جنگی، تهیج و روحیه‌دهی، برپایی مراسم قرآن‌خوانی و روضه، زنده نگه‌داشتن صلۀ رحم، دادن رضایت به همسر یا فرزند یا برادر برای شرکت در جبهه، روبه‌قبله کردن مجروحان به درخواست خودشان، فراهم کردن خاک برای انجام فرایند وضو و نماز و مهر، نامه‌نگاری جهت انگیزه دادن به رزمندگان، برگزاری مراسم ازدواج در مناطق جنگی، سخنرانی برای روحیه دادن، حفظ پوشش شرعی و ... نقش آفرین بودند.

نقش اجتماعی

در دوران دفاع مقدس، زنان نقش‌های مهم و حیاتی به‌عنوان مددکار اجتماعی، کمک‌رسان و یاریگر و تهیه و تدارکات ایفا می‌کردند. این نقش‌ها نه تنها به تقویت رزمندگان کمک می‌کرد بلکه موجب افزایش قدرت و نیروی رزمندگان و افزایش روحیه آن‌ها و ایجاد همبستگی اجتماعی نیز می‌شد. زنان در حفظ خانواده‌هایی که از نقصان و مشکلات اقتصادی و اجتماعی رنج می‌بردند، نقش اصلی داشته و به آن‌ها از طریق فعالیت‌هایی همچون رسیدگی به خانواده شهدا، جهاد و خدمت‌رسانی، بهبود شرایط خانواده، عیادت از جانبازان، یاری‌رساندن در ایجاد شغل و درآمد، قبول کردن سرپرستی یتیم شدگان، دلجویی و همدردی با آسیب‌دیدگان، کمک مالی، روحی و روانی و ... نقش‌های مهمی ایفا می‌نمودند.

زنان همچنین در دفاع مقدس به‌عنوان کمک‌رسان و یاریگر در زمان جنگ و بحران، از اهمیت و ارزش قابل توجهی برخوردار بودند. آن‌ها در تهیه و توزیع مواد غذایی، پوشاک، کمک به آوارگان، کار در سردخانه و غسل دادن و دفن شهدا، رساندن غذا به آوارگان، کمک در تهیه غذا، کمک به مهاجرین جنگ‌زده، تقسیم خواروبار در بین مردم، توزیع غذا در خطوط دفاعی شهر، آوردن آب از شط، انجام اقدامات شستشو در کنار شط، حفر قبر، صیانت از پیکر شهدا در برابر حمله گله‌های سگ‌های وحشی، نگهبانی از پیکر شهدا، اهدای طلا و زیورآلات، کمک به جبهه از طریق پول مهریه یا ارث به نیروهای رزمنده و جبهه بسیار اثرگذار بودند.

زنان همچنین در دوران دفاع مقدس نقش مهمی در تهیه و تدارکات مواد موردنیاز جامعه و نیروهای رزمنده ایفا کردند. این موضوع شامل بسته‌بندی و ارسال نیازمندی‌های عمومی و فصلی، دوختن لباس، بازسازی البسه، ماسک، تجهیزات در پشت جبهه، کمک به مهاجرین جنگ‌زده، فراهم کردن وسایل خروج دسته‌جمعی از شهر جنگ‌زده، مبادله کالا به کالا مثلاً دارو در مقابل ماهی صیدشده، ایجاد ستادهای جمع‌آوری کمک‌های مردمی، کمک‌های نقدی و غیر نقدی، خدمت به محرومان روستایی می‌شد.

تعلیم و تربیت

در دوران دفاع مقدس، زنان نقش مهمی در تعلیم و تربیت بر عهده داشتند. آن‌ها در زمینه آموزش و تدریس در مدارس فعالیت‌های بسیاری انجام می‌دادند. زنان با حضور فعال در مدارس به‌عنوان معلمان، مشاوران و کارکنان آموزشی، آموزش کودکان و نوجوانان را بر عهده داشتند و به شکلی کامل و جامع برای تربیت نسل جوان‌تر مشارکت داشتند. همچنین، زنان در زمینه بازنمایی رسانه‌ای و ثبت وقایع دوران جنگ نقش مهمی ایفا کردند. آن‌ها به‌عنوان خبرنگاران، عکاسان، نویسندگان و هنرمندان، حقایق و رویدادهای مربوط به دوران دفاع مقدس را به دنیا منتقل کرده و اطلاع‌رسانی و آگاهی‌بخشی درباره این موضوعات مهم را بر عهده داشتند. به‌علاوه، زنان با انجام تبلیغات و تشویق به شرکت در جنگ نیز نقش فعالی داشتند. آن‌ها با گسترش ایده‌های مهم مربوط به مشارکت در دفاع مقدس و ترویج مفاهیم پیوند و وحدت ملی، برای تحقق اراده ملت و مواجهه با تهدیدهای دشمنان، برای همه و همه سخت تلاش می‌کردند و گاهاً سخنرانی‌هایی نیز در این موارد ایراد می‌کردند.

نقش خانوادگی

در دوران دفاع مقدس، زنان نقش بسیار مهمی در حفظ خانواده و حمایت از اعضای آن داشتند. در این موقعیت، نقش مادرانه و همسرانه زنان بسیار برجسته بود. مادران همواره به‌عنوان ستون اصلی خانواده و معلم اخلاق و ارزش‌های روحانی برای فرزندان خود عمل می‌کردند. در دوران دفاع مقدس، مادران نقش بسیار مهمی در ایجاد احساس امنیت و آرامش در خانواده داشتند و به فرزندان در ادامه دادن جنگ، اجازه می‌دادند. گاهاً مادری چندین فرزند خود را در راه حفظ وطن و اسلام فدا می‌کرد. زنان به‌عنوان همسران نیز در این دوران نقش فراوانی داشتند. آن‌ها برای

حفظ ارتباط خانوادگی و ایجاد همبستگی بین اعضای خانواده تلاش می‌کردند. همچنین، این زنان با حمایت و پشتیبانی از همسرانشان در صحنه‌های نبردها و جنگ‌ها نقش مهمی در موفقیت این مبارزات داشتند و اگر اعضای از خانواده در جبهه مجروح یا جانباخت می‌شد، شیردلانه به مراقبت از آن‌ها می‌پرداختند. زنان پس از دست دادن پدر و سرپرست خانواده در زمان دفاع مقدس، باید نقش سرپرستی فرزندان نیز برعهده می‌گرفتند. آن‌ها باید می‌توانستند خانواده را به خوبی مدیریت کرده و از رشد و تربیت فرزندان در شرایط دشوار پس از جنگ مراقبت کنند. به‌طور کلی، زنان در دوران دفاع مقدس نقش مهمی در حفظ خانواده، حمایت از اعضای آن و مواجهه با چالش‌های زندگی در شرایط جنگ داشتند.

شکل ۱: نقش زنان در دوران هشت سال دفاع مقدس

نتیجه گیری و پیشنهادها

برای شناساندن نقش زن در دفاع مقدس تاکنون کارهای کاملی صورت نگرفته است. گاه‌وبیگاه هر کس از این دریای بیکران جرعه‌ای نوشیده به قدر طاقت خود، نه عظمت دریا را بازگو کرده و نه خروش امواج آن را. همچنان که شرح ایشار و دلاوری‌های زنان در جنگ قلم را آشفته و دل را بی‌طاقت می‌سازد؛ اما بیانش وظیفه‌ای است که بر دوش ما احساس می‌شود. امید که این وظیفه را به‌خوبی به انجام برسانیم. بانوان در دفاع مقدس نقش بسیار مهم و حیاتی داشته و در زمینه‌های مختلف مشارکت داشتند. بانوان به‌عنوان امدادگر و نجات‌گر با داشتن مهارت‌های پزشکی و اورژانسی، در شناسایی و امدادسانی به افراد مصدوم و آسیب‌دیده در جبهه‌های جنگ و مناطق مختلف و یا گاه‌با فعالیت‌های آموزشی و فرهنگی و یا ایفای نقش‌های اجتماعی به فعالیت می‌پرداختند. آن‌ها با توانمندی‌های خود به کاهش آسیب‌ها و نجات زندگی افراد کمک‌های شایانی می‌کردند که پرداختن به نقش مؤثر آن‌ها در دفاع مقدس می‌تواند جبران گوشه‌ای از جان‌فدایی‌ها و زحمات آن‌ها باشد.

یکی از نقش‌های زنان در دوران هشت سال دفاع مقدس، طبابت و تیمارداری بوده است. طبق یافته‌های میری (۱۳۹۹) در واقع بخش اصلی فعالیت زنان در قسمت امداد و کمک‌رسانی بوده است که تأیید‌کننده یافته‌های این پژوهش است. آن‌ها با داشتن دانش و تجربه‌های پزشکی، به تشخیص و درمان مجروحان کمک می‌کردند و با تلاش و تحصیلات و آموزش‌های لازم می‌توانند از بهترین نیروهای پزشکی و پرستاری در مناطق جنگی باشند. هنگامی که اکثر مردان در نقش رزمنده در خطوط مقدم مشغول به دفاع از وطن بودند، آن‌ها با قبول این مسئولیت‌ها نقش بسیار مهمی در حفظ جان انسان‌ها و کمک به تیمار مجروحین داشتند. به همین دلیل بازنمایی نقش بانوان و حضور آن‌ها در این حوزه‌ها امری بسیار حیاتی و الزامی است. احمدوند و بابایی‌تبار (۱۴۰۰) بیان داشته‌اند که حضور زنان در نقش پرستار و پزشک در بیمارستان‌های صحرایی و پشت جبهه بسیار پررنگ بوده و ایشان در مواردی نظیر اهدای خون نیز فعالیتی حداکثری داشته‌اند و نتایج این مقاله نیز مؤید این مسئله است. همچنین در کار پژوهشی فلاح (۱۳۹۲) مواردی مثل

استخدام در بیمارستان به عنوان نیروی رسمی سپاه و نقش امدادگری زنان مشاهده می شود که مهر تأیید دیگری بر یافته های این پژوهش است.

یافته های پژوهش نشان می دهد که زنان در میدان اصلی جنگ حضور و نقش رزمی و نظامی داشته اند. حضور زنان در جنگ ها و رزم ها به عنوان پشتیبان یا به صورت مستقیم در خطوط مقدم، هر دو نقش اساسی و ارزشمندی است که نشان از توانمندی و استقلال زنان در عرصه نظامی و امنیتی دارد. در ذیل خاطراتی که احمدوند و بابایی تبار (۱۴۰۰) نقل کرده اند حضور مستقیم زنان در خط مقدم و انجام فعالیت های چریکی تأییدکننده فعالیت مستقیم ایشان در جنگ است. فلاح (۱۳۹۲) ذیل مطالب خود به حضور مستقیم زنان در خطوط نبرد و فعالیت های شبه نظامی توسط زنان اشاره می کند. میری و نصراللهی در تأیید دیگری بیان داشته اند که زنان در زمان جنگ بسیار به فعالیت های نظامی اهتمام داشته و برای ماندن در خط مقدم جبهه تلاش می کردند.

نقش الگویی و اسوه بودن زنان در دوران هشت سال دفاع مقدس بسیار مهم و اساسی است. نتایج تحقیقات میری (۱۳۹۹) بدین صورت مصدق نتایج این مقاله است که اذعان دارد دفاع مقدس، فرصت شناسایی هویت و شخصیت زنان را فراهم کرد و آنان را در آزمونی سخت قرار داد که توانستند به خوبی شایستگی های خود را دریابند و نقش الگویی شان را در بهترین شاکله خود ایفا کنند. فلاح (۱۳۹۲) اذعان دارد که رویارویی با حوادث جنگ و پیامدهای آن زنان را به شدت متأثر می سازد و شرایط دشواری برای آنان به وجود می آورد که در نهایت آنان را به سمت قوی شدن و انجام کنش های اعتقادی در نتیجه تقویت باورهای دینی-مذهبی سوق داده که ایشان خود با الگو گرفتن از الگوهای مذهبی زن مانند حضرت زینب (س)، تبدیل به الگویی جدید برای آیندگان شده اند.

زنان در دوران هشت سال دفاع مقدس نقش اجتماعی داشته اند. بلباسی و حسینی زاده (۱۴۰۲) در تأیید این مطلب به این یافته رسیدند که یکی از افتخارات زنان حمایت مالی و مادی از مبارزات انقلابی و جبهه های جنگ بود که با کار و تلاش های روزانه و شبانه در پشت جبهه ها مایحتاج رزمندگان را تأمین می کردند؛ در ذیل همین مقاله ذکر شده است که امام راحل این انفاق را بی سابقه دانسته و خویش و مسئولین کشور را رهین منت ایشانی می داند که همه چیز را می دهند و چیزی نمی خواهند. میری و نصراللهی (۱۴۰۰) به نقش زنان و دختران در مطالعه و کسب آگاهی

در تقابل با گسترش تفکرات چپ در دوران پیروزی انقلاب و برگزاری کلاس‌های اخلاق نیز اشاره داشته‌اند.

زنان در دوران هشت سال دفاع مقدس نقش تعلیم و تربیت داشته‌اند. طبق گفته‌های بلباسی و حسینی زاده (۱۴۰۲) نقش عاطفی و تربیتی زنان در جنگ بسیار مورد توجه بزرگان دوران بوده است و از نظر ایشان، زن تنها موجودی است که می‌تواند از دامن خود افرادی را به جامعه تحویل دهد که از برکاتشان نه تنها یک جامعه، بلکه جامعه‌هایی به استقامت و ارزش‌های والای انسانی کشیده شوند و این عین منش زنانی بود که در دوران دفاع مقدس با روحیه‌ای شهادت‌طلبانه و فداکاری تام، به‌خوبی از پس این نقش برآمدند.

در دوران هشت سال دفاع مقدس زنان در محیط خانواده نقش‌هایی بر عهده داشته‌اند. طبق یافته‌های میری و نصراللهی (۱۴۰۰) زنان و دختران که تحمل ماندن آب شط بر پاهای خود را نداشتند، چه‌بسا روزهایی که از همان آب نوشیدند و هفته‌ها بدون حمام و غرق خون بی‌وقفه از کشور خود دفاع کردند و با وجود روحیه‌ای شکننده، هیچ‌گاه روحیه همسرگرایی خود را از دست ندادند و همه تلاششان را کردند تا همسر و فرزندانشان با خیالی آسوده‌تر در جبهه حضور داشته و نگرانی کمتری بابت خانه و فرزندان داشته باشند. فعالیت همسرانه، تربیت فرزندان و کمک به خانواده خود به جهت بهبود شرایط نیز از اقداماتی است که این زنان مجاهد روی آن‌ها تأکید دارند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

- احمدوند، خلیل‌الله و بابایی تبار، مهدیه (۱۴۰۰). بررسی ابعاد فقهی نقش زن در پشتیبانی دفاع مقدس. قانون یار، (۱۹).
- ازقندی، علیرضا؛ روشن‌دل، جلیل (۱۳۹۲). مسائل نظامی و استراتژیک معاصر. تهران: سمت.
- انیسی، فریبا (۱۳۷۸). زنان در دفاع مقدس، به روایت امام. تهران: پیام زن.
- بلباسی، میثم و حسینی‌زاده، سید ابوالفضل (۱۴۰۲). گفتمان دفاعی انقلاب اسلامی با تأکید بر مشارکت زنان در امور دفاعی، نشریه گفتمان سیاسی انقلاب اسلامی، ۲(۴)، ۱-۲۳.
- توکلی لشکاجانی، نرگس (۱۴۰۱). تاریخ شفاهی زنان جهادگر شهرستان ملارد در پشتیبانی جنگ و بررسی عوامل پویایی گروه‌های زنان مردم‌نهاد. دو فصلنامه پژوهش‌های تاریخ شفاهی، ۱۴(۱)، ۵۳-۶۰.
- جمشیدی‌ها، غلامرضا و حمیدی، نفیسه (۱۳۸۶). تجربه زنانه از جنگ. زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)، ۵(۲ پیاپی ۱۸)، ۸۱-۱۰۸.
- جوادی یگانه، محمدرضا و صحفی، سید محمدعلی (۱۳۹۲). روایت زنانه از جنگ، تحلیل انتقادی کتاب خاطرات دا. نقد ادبی، ۶(۲۱)، ۸۵-۱۱۰.
- جمالی، علی (۱۳۹۴). تأثیر دستاوردهای فرهنگی دفاع مقدس بر حفظ و استمرار انقلاب اسلامی. دو فصلنامه پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، ۵(۱۱)، ۶۳-۱۰۰.
- حاجتی، حامد (۱۴۰۰). علل و انگیزه‌های راهبردی رخدادهای جنگ تحمیلی. دو فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر، ۳(۱)، ۳۷۸-۳۵۱.
- خشت‌زر، بهروز (۱۴۰۱). استان کهگیلویه و بویراحمد در آیین دفاع مقدس. علوم زیست‌محیطی و دانش جغرافیا، ۲(۲)، ۱-۱۲.
- رحیمی پردنجانی، ابراهیم و آل مؤمن دهکردی، نرگس (۱۴۰۱). آسیب‌شناسی تاریخ شفاهی زنان در دفاع مقدس. دو فصلنامه پژوهش‌های تاریخ شفاهی، ۱۴(۱)، ۶۱-۷۰.
- رشید، غلامعلی و پشایی هولاسو، امین (۱۳۹۱). ارائه مدلی مبتنی بر مدیریت دانش جهت ترویج فرهنگ دفاع مقدس. دو فصلنامه پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، ۲(۶)، ۲۳۵-۲۰۵.
- سپهرنیا، رزیتا و حسینی سیر، سید احمد (۱۳۹۶). نقش فرهنگی زنان ایرانی در عرصه دفاع مقدس از منظر آثار عکاسان مبتنی بر قدرت نرم. فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، ۳(۳)، ۱۰۱-۱۲۰.
- سلیمی، مینو (۱۳۹۷). مطالعه مردم‌شناسی روایت‌های زنانه از دوران جنگ تحمیلی. فصلنامه علمی پژوهشی زن و فرهنگ، ۱۰(۳۷)، ۱۳۰-۱۱۵.

- سلیمان پورعمران، محبوبه؛ حاتم‌زاده، سهراب؛ یوسفی‌فر، حسین؛ سیاح، مجتبی (۱۳۹۸). بررسی روش‌ها و میزان آشنایی دانش‌آموزان با ارزش‌های دفاع مقدس مطالعه موردی: شهرستان بجنورد. فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، ۵(۱)، ۳۳-۵۱.
- شجاعی باصیری، علیرضا (۱۳۸۹). تحلیل محتوای وصایای شهدای پاسدار و بسیجی استان چهارمحال و بختیاری. دفتر مطالعات و تحقیقات بنیاد شهید و امور ایثارگران چهارمحال و بختیاری.
- شریف پور، عنایت‌الله و لشکری، فاطمه (۱۳۸۹). بررسی نقش زنان در چند داستان کوتاه دفاع مقدس. ادبیات پایداری (ادب و زبان نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی کرمان)، ۱(۲)، ۱۶۹-۱۸۸.
- عزت‌اللهی نژاد، طیبه (۱۳۹۹). جنگ نگاری (زیبایی‌شناسی و معناشناسی نامه‌های رزمندگان ایرانی جنگ ایران و عراق). جامعه‌شناسی هنر و ادبیات، ۱۲(۲)، ۶۹-۹۶.
- علاماتی، غلامرضا (۱۴۰۰). واکاوی و تحلیل چگونگی تبادل اسرای جنگ ایران و عراق (۱۳۶۷-۱۳۵۹). فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، ۷(۲)، ۲۴۷-۲۲۵.
- علایی، حسین (۱۳۹۱). روند جنگ ایران و عراق. تهران: انتشارات مرزوبوم.
- غیاثوند، احمد؛ محمد تقی‌زاده، مهدیه و صالح پور، منیژه (۱۳۹۹). چهره زنانه جنگ در بمباران شیمیایی شهر سردشت. فصلنامه مطالعات ملی، ۲۱(۸۱)، ۱۰۹-۱۳۶.
- فلاح تفتی، فاطمه (۱۴۰۰). طراحی الگوی سبک زندگی دینی زنان: پژوهشی مبتنی بر وصیت‌نامه شهدای زن در دفاع مقدس. فصلنامه فرهنگی-تربیتی زنان و خانواده، ۱۵(۵۶)، ۷-۴۰.
- فلاح، نسرين (۱۳۹۲). تجربه دوگانه زنان از جنگ (بر اساس کتاب‌های خاطرات دفاع مقدس دا، پوتین‌های مریم، خانه‌ام همین جاست، پاییز ۵۹ و در کوچه‌های خرمشهر). ادبیات پایداری، ۵(۹)، ۲۳۹-۲۶۴.
- کرمی قهی، محمدتقی (۱۳۹۲). سنخ‌شناسی یاریگری‌ها در جنگ بر اساس روایت‌های زنان جنگ‌زده. فصلنامه علوم اجتماعی، ۲۰(۶۲)، ۱۵۳-۲۱۲.
- کولایی، الهه و بهبهانی، سمین (۱۴۰۰). تجربه زیسته زنان رزمنده در جنگ ایران و عراق و بازاندیشی در نقش‌های سنتی سیاسی و اجتماعی آنان. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۶(۴)، ۱۴۵-۱۸۰.
- میری، ثمر (۱۳۹۸). بررسی نقش زنان در دفاع مقدس براساس خاطره نوشت یکشنبه آخر (خاطرات معصومه رامهرمزی). فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، ۵(۲)، ۴۹-۶۸.
- میری، مریم سادات و نصراللهی، محمدصادق (۱۴۰۰). بازنمایی شخصیت زن در کتاب‌های خاطره‌نگاری دفاع مقدس (مطالعه موردی کتاب‌های ساحی، صباح، زیباترین روزهای زندگی و چراغ‌های روشن شهر). زن در فرهنگ و هنر (پژوهش زنان)، ۱۳(۲)، ۲۵۱-۲۷۱.

Karam, A. (2000). Women in War and Peace-building: The Roads Traversed, The Challenges Ahead. *International Feminist Journal of Politics*, 3(1), 2-25.

Cockburn, C. (2013). War and security, women and gender: an overview of the issues. *Gender & Development*, 21(3), 433-452.

Lindsey, C. (2000). Women and war. *Revue Internationale de La Croix-Rouge/International Review of the Red Cross*, 82(839), 561–580.

